

İSTANBUL VE ÇANAKKALE BOĞAZLARININ SAVUNMASI İÇİN
OSMANLI DEVLETİ'NİN ALDIĞI BAZI TEDBİRLER (1808-1888)

Doç. Dr. Ahmet Oğuz¹

Özet

Çanakkale Cephesi Birinci Dünya savaşı içinde yer alır. Türk ordusunun galibiyetiyle sonuçlanan bu savaşın arkasında Osmanlı Devletinin savaş öncesinde yaptığı hazırlıkların büyük önemi vardır. Osmanlı Devleti, uzun zamandan beri boğazlardan başkent İstanbul'a saldırılar geleceği ihtimaline karşı önlemler almıştır. Hem İstanbul ve hem de Çanakkale boğazlarının savunulması için çağın imkânları kullanılmıştır. Sabırla, inançla ve özveriyle yapılan bu çalışmalar Çanakkale deniz ve kara savaşlarında meyvelerini de vermiştir.

Çanakkale Boğazı'nın önemini Osmanlı Devleti çok uzun zamandan beri biliyordu. Örneğin Sultan III. Selim zamanında Çanakkale Boğazı'nı geçen İngiliz donanması İstanbul için büyük bir tehdit meydana getirmişti. Özellikle de yirminci yüzyılın başlarında boğazların önemi daha da artmıştır. İstanbul'un güvenliği için Çanakkale Boğazı'nın sıkı bir şekilde savunulmasının elzem olduğu anlaşılmıştır. Gerçekten de durum böyle olmuş, Osmanlı hangi cephede hangi devletle savaşa girerse girsin Çanakkale Boğazı tehdit altında kalmıştır. Örneğin İtalyanlarla yapılan Trablusgarb Savaşı gibi.

Benzer şekilde İstanbul Boğazı da Rusya'dan gelebilecek tehditlerin önlenmesi bakımından önemlidir. Nitekim Rusya ile girişilen savaşlarda Karadeniz Boğazı her zaman tehdit altında kalmıştır. 19. Yüzyıldan itibaren Karadeniz'de üstün olan Rus donanması İstanbul ve Karadeniz şehirlerini tehdit altına almıştır. Sinop Felaketi ve 93 Harbi'ndeki Mersin Vapuru Olayı konunun örneklenmesi bakımından dikkate değerdir.

Bu önemine nazaran Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında pek çok tabya ve istihkâm yapılmıştır. Önceden yapılan istihkâmlar güçlendirilmiş, şartlara göre de yenileri eklenmiştir. İşin mali yönü de göz ardı edilemeyecek kadar sıkıntılı geçmiştir. Son dönemde geliştirilen silahlardan olan torpil/mayın satın alınması, yapılması ve yerleştirilmesi de bu çerçevede önemlidir. Mayın teknolojisinin alınmasının ne denli önemli olduğu Çanakkale Deniz Savaşları'nda görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu, Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı, Osmanlı, Mayın

**SOME MEASURES OF THE OTTOMAN STATE FOR DEFENSE OF ISTANBUL AND
ÇANAKKALE STRAITS (1808-1888)**

Abstract

Gallipoli front is one of the fronts in which the Ottoman forces fought during the First World War. In this front the wars behind which were won by the Ottomans forces, the preparations made before the fightings by the Ottoman government played an important role in defeating the enemy forces. Ottoman State was from time to time making preparations for longtime past to keep the enemy forces away from the Straits and the Capital İstanbul. For this purpose the officials both in the government and army thought that the straits were the first places which the enemy forces were to attack. Because of this concern the defences of the Dardanel and İstanbul Straits were made very stronger with the modern sophisticated weapons and ammunitions. These preparations made before the war played a very important role in defeating the enemy forces in the Dardanel/Çanakkale front during the First World War.

The Ottoman army and the statesmen had for longtime been aware of the the importance of Çanakkale Strait for the defence of the İstanbul and the whole empire when a war broke out with any strong European countries. In this awareness the first instance which took place during the Selim the Third was the passing of British navy through İstanbul that threatened the Ottoman army and the State and

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, E-posta: ahmetoguz@nevsehir.edu.tr

caused a great alarm among public in İstanbul The importance of the Straits at the beginning of the 20th century became greater than before. It is understood that the security of the İstanbul was linked to the defence of the Çanakkale Strait. And the Ottomans always came across with the reality whenever the Ottoman State entered a war, even in different fronts other than that of Çanakkale, the direct threat was made to the Çanakkale Strait as firstly seen in the example with Italy during the Trablusgarp war.

Similarly İstanbul Strait was deemed to be very important by the Ottoman army officials with the concerns of the threat to be likely made by the Russian navy against the İstanbul when the Ottomans entered a war with Russia. This became true in several cases in entering the war with Russia both in 19th and early 20th centuries. Since the beginning of the 19th century Russia whose navy was in general stronger than that of the Ottomans in the Black Sea, constantly posed a great threat to the Ottoman lands in the Black Sea and the Strait of İstanbul. As a result of the constant Russian threat to the Ottoman lands and harbours, Sinop Disaster and the incident of Mersin Steamboat during the war with Russia in 1877 took place.

Due to the fears especially from British and Russia many redoubts and fortifications were erected in the Çanakkale and İstanbul Straits before the First World War and those redoubts and fortifications previously erected were also made stronger in order not to let them into hands of the Enemy when a war broke out. Some new war technologies were also introduced and installed into the straits to strengthen the defence and the Ottoman army to a great extent made the use of these materials and ammunition during the Gallipoli war against the British and French forces. All these preparations and fortifications before the war for the Çanakkale Straits brought the Ottoman side a great victory against the most powerful navies of Europe at that time.

Keywords: Gallipoli, Çanakkale Straits, İstanbul Straits, Ottoman, Mine

1. Giriş

1915 Çanakkale deniz ve kara savaşlarının kazanılmasında Osmanlı Devleti'nin uzun süredir yaptıklarıyla mümkün olmuştur. Burada görev yapan komuta heyeti ve erat, her türlü desteği esirgemeyen sivil halkın büyük fedakârlıkları bu başarıyı getirmiştir. Bu topyekûn savaşın kazanılmasında 1915 yılından önce yapılan çalışmaların ve harcanan emeklerin varlığı muhakkaktır. Çanakkale Boğazı'nın her iki tarafını incelediğimiz zaman bu yapılanlar başarıyı getirmiştir. Çanakkale savaşlarının ne denli çetin geçtiği ve savaş öncesi yapılan hazırlıkların cesametini göstermektedir. Osmanlı Devletinin savaş öncesi yaptığı çalışmalar bu günde bölgeyi gezenlerin, görenlerin hayranlıklarını ve takdirlerini toplamaktadır. Adeta insanüstü çabalar, vatansever duyguların ürünü olduğu muhakkak olan fedakârlıklar bölgede zaferin alt yapısını oluşturduğu gibi günümüze de sayısız eserler bırakmışlardır.

Çanakkale Boğazı'nın savunması Fatih Sultan Mehmet (1452-1481) ile başlasa da çalışmayı sınırlandırmak amacıyla Sultan III. Selim'in (1789-1807) İngiliz donanmasına Çanakkale Boğazı'nı geçme ihtimaline karşı Feyzullah Efendi'nin görevlendirilmesini esas aldık. Zira Çanakkale Boğazı'nda donanmaların geçmesini önlemek için ilk olarak tabya ve istihkâm teknikleri kullanılarak yapılan sistemli çalışmalar bu dönemden itibaren başlamıştır. Osmanlı'nın zayıflamasıyla beraber Akdeniz'de kuvvetli donanması bulunan İngiltere, Rusya ve Fransa gibi devletler fırsat buldukça boğazı zorlamıştır.² Daha sonra bu anılan devletlerin boğaza saldırıları yakın dönemlere doğru artarak devam etmiştir. Öyle ki Yunanistan bile zaman zaman Çanakkale Boğazı'nda tehdit olarak kendini göstermiştir. Trablusgarp Savaşı sırasında İtalya'nın deniz kuvvetleriyle giriştiği saldırılar zaten Çanakkale Boğazı'nın ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur.³ Boğazda artan tehditlerin şiddeti saldıran devletlerin gücüyle orantılı olarak değişme göstermiştir. Sömürgeleşme ve bunun doğurduğu kutuplaşmayla beraber Türkler'in elinde bulunan boğazlar, büyük devletlerin daha çok dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu nispette de her iki boğaz da

² Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev: İdil Eser, YKY, İstanbul 2000, s. 56.

³ Necdet Hayta, *Ege Adaları Sorunu 1911'den Günümüze*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006, s. 36.

saldırlara ve diplomasiye konu olmuştur. Boğazların statüsünün tayininde birinci dünya savaşı zirveyi meydana getirmektedir.⁴

Dünyada bugün, 20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla, özellikle Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş sonrası uluslar arası, daha yerinde bir kavram kullanımıyla 'küresel' yeni düzenlemeler dikkate alındığında boğazların halen göz önünde olduğu görülmektedir. Son dönemde etrafımızda olanlar örneğin Yugoslavya'nın Parçalanması, iki Almanya'nın birleşmesi, SSCB'nin yıkılışı, 'Doğu Bloku' ülkelerinin AB'ne üyelikleri, Varşova Paktı'nın sonu, NATO'nun etki alanının genişlemesi, ABD ve diğer Avrupalı güçlerin Irak'a müdahalesi ve Irak'da Baas Rejiminin devrilmesi ve iç savaşı, Suriye İç savaşı gibi daha ilave edeceğimiz pek çok olaya rağmen Türk boğazlarının öneminin devam ettiği görülmektedir.⁵

Osmanlı Devleti için de boğazlara karşı her geçen gün artan baskılardan dolayı boğaz savunmasına azami ölçüde dikkat edilmiştir. Çanakkale Boğazı'nın savunması için Sultan III. Selim'den itibaren ele aldığımız dönemde Osmanlı Devleti şu çalışmaları yapmıştır: Boğazın değişik noktalarında bulunan kalelerin tamiri ve güçlendirilmesi, yeni tabyalar ve istihkâmlar yapımı ve Avrupa'da mayın teknolojisinin kullanılmaya başlandığı süreç içinde torpil yani mayınlar yerleştirilmesidir. Savaş sanayinde saldırı teknikleri geliştikçe buna paralel olarak da savunma sanayinde ön plana çıkan teknolojinin dünya ile uyumlu olarak boğazda tatbik edildiğini görüyoruz. Bu amaçla boğazın her iki tarafı ve açık deniz olarak da tabir edilen Saroz Körfezi'ne doğru başarılı savunmalar verebilen istihkâmlar yapılmıştır. Yapılan bu, muhtemel saldırılar karşısında askeri ve siyasi tedbir almaya dayalı çalışmalara, Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi'nin çeşitli tasniflerindeki belgeler çerçevesinde incelenmiştir.

2. İstanbul Boğazında Yapılan İstihkâmlar ve Diğer Sahil Savunma Tedbirleri

İstanbul'un korunması için Çanakkale Boğazı kadar İstanbul Boğazı'nın da önemli olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. *Bahr-i Siyah* Boğazı olarak tanımlanan İstanbul Boğazı'nın savunması öncelikle Karadeniz'den gelecek Rus tehlikesine karşı tahkim edilmiştir. Rusya ile Osmanlı'nın yaptığı her savaşta Karadeniz'de bulunan Rus donanması Karadeniz sahillerini ve İstanbul'u tehdit etmiştir. Bunun örnekleri de zaman zaman görülmüştür. Karadeniz'de Kazak tehdidinin bittiğini düşünen Kaptan Hasan Paşa'nın Akdeniz'e geçtiğini anlayan Kazaklar, 1629 yılında Karadeniz'e inerek İstanbul surlarına kadar yaklaşmışlar, köylere saldırarak esir ve ganimet alarak geri çekilmişlerdir.⁶ Görülüyor ki, Osmanlı'nın en kuvvetli zamanlarında bile Karadeniz'den İstanbul'a yönelik tehlikeler gelebiliyordu. Yakın tarihimizde de Ruslar'ın Sinop Limanı'nda Türk donanmasını batırması en karakteristik örneklerden biridir. *Sinop Felaketi*⁷ olarak bilinen bu olay Ruslar'a karşı İstanbul'un korunmasının ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Kırım Harbi zamanında Karadeniz'de bir Rus donanmasının felakete sebep olacağı tahminiyle Sinop mutasarrıfının kapı kethüdası tarafından Anadolu sahillerinin tamamının savunması için bir dizi önlemler içeren isteklerini ivedilikle İstanbul'a göndermiştir. Buna göre başta Sinop limanının korunması olmak üzere Karadeniz Boğazı çıkışından Batum'a varıncaya kadar tüm kale, tabya ve sair yerlerdeki istihkâmların önemli olduğu belirtilmiştir. Bu önem üzerine Sinop'a müfettiş olarak gönderilen Miralay Ahmet Bey, adı geçen bölgedeki tüm birimleri teftiş ederek buradaki eksikliklerin bir an önce tespit edilip, giderilmesi hususunun padişaha iletilmesi görevini Sinop mutasarrıflığının üzerine alacağını bildirmiştir. Müfettiş Ahmet Bey de bizzat kendisinin bir tahrir ile durumu padişaha acilen arz edeceğini yazmıştır.⁸

İstanbul Boğazı ve tüm Karadeniz kıyı şeridinde bulunan kale ve tabyaların teftişiyle ilgili bir belgede anılan bölgenin savunması ile ilgili zaafların olduğu, her hangi bir saldırıya karşı koyma

⁴ Yusuf Hikmet Bayur, "Boğazlar Sorununun Bir Evresi" *Belleten*, Cilt VII, Sayı 28 (Cumhuriyetin Yirminci Yıl Dönümü Münasebetiyle Özel Sayı), Ankara, 1943, s. 122.

⁵ Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 57.

⁶ Yücel Öztürk, *Özü'den Tuna'ya KAZAKLAR*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004, s. 395.

⁷ Bu konuda bkz. Besim Özcan, *Sinop Deniz Felaketi*, Deniz Basımevi, İstanbul, 2008.

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO), Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT), 60/100, 1269.N.27/4 Temmuz 1853.

yeteneğinin olmadığı yer almaktadır. Bu durum Bahriye Nezareti'ne bir rapor halinde sunulmuştur. İddiaya göre boğazdan atılacak topların bir diğer tabyayı vuracak şekilde yerleştirildiği dedikodusu ortaya çıkmıştır. Bu dedikoduların önüne geçmek için yetkili kişilerden oluşacak bir hey'etin kurulması ve işlerin kurulacak bir komisyonca takibi istenmiştir. Uzmanlardan oluşacak bu hey'etin Karadeniz Boğazı ve Karadeniz sahillerini teftiş ederek bir rapor hazırlanması istenmiştir. Ayrıca burası için istenilen paranın anılan komisyona devredilerek gereğinin yapılmasını, eğer savunma ve iddia edilen hususlarda her hangi bir eksik varsa komisyon vasıtasıyla eksiklerin giderilmesi istenmiştir. Bu eksikliklerin giderilmesi için Kastamonu, Hüdavendiğar, Ankara ve vilayetleriyle Çatalca ve Sinop sancaklarının 1300-1310/1882-1892 tarihleri arasındaki gelirleri olan toplam üç milyon elli dokuz bin sekiz yüz seksen kuruşun komisyonun uhdesine aktarılması Tophane-i Amire Meclisi'nde⁹ kararlaştırılmış ve Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁰

İstanbul Boğazı'nın savunmasıyla ilgili olarak 10. Dipnotta geçen aynı klasördeki ikinci varakta boğazdaki istihkâmları 20x20 büyüklüğündeki topların tahrip edeceği iddia edilmiş, bunun üzerine bölgeye 'erbab-ı vukuf' bir heyet gönderilerek durumun teftiş edilmesi, gerekli hazırlıkların yapılması Tophane-i Amire'den istenmiştir. Bu işlerin takibi için bir komisyon kurulması kararlaştırılmış ve yapılan "ıslahat ve inşaatın" bu komisyona havale edilmesi irade-i seniyye ile emredilmiştir. Fakat komisyon tarafından hazırlanan raporda gerekli maddi desteğin sağlanmadığı takdirde yapılmak istenilenlerin tamamlanamayacağı vurgulanmıştır. Hatta önceki dönemden Kastamonu, Hüdavendiğar, Ankara, Trabzon Vilayetleri'yle şehir emaretleriyle Çatalca ve Sinop sancakları emvalinden toplam on yıllık hazine gelirinin yukarıda adı geçen komisyona aktarılması istenmiştir. Beklenen gelirlerin toplamı üç bin yedi yüz elli dokuz bin sekiz yüz sekiz kuruşun ancak peyderpey bir milyon iki yüz on bir bin yedi yüz dört kuruşunun tahsil oluna bildiği yazılmıştır. Komisyona gelmeyen ama gelmesi gereken kalan iki milyon yüz kırk dört bin yüz iki kuruş daha alacağını bulduğu komisyonca tespit edilmiştir. İstenilen işlerin yapılabilmesi amacıyla gerekli meblağın ilgili birimlerden tahsil edilebilmesi için hazinenin 1310/1892 tarihli gelirlerinden olmak üzere Edirne vilayeti ile Canik ve Sinop sancakları gelirlerinden yüz otuz iki bin sekiz yüz yirmi kuruş tahsis edilebilirse inşaat için gereken ihtiyaçların karşılanacağı belirtilmiştir. Adı geçen meblağın ivedilikle gönderilmesi Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Gerekli ihtiyaçların ilgili komisyon vasıtasıyla talep edildiği de belgede yer almıştır.¹¹

İstanbul Boğazının müdafaası için devrin padişahı Sultan Abdülaziz'e(1861-1876) verilen bir başka arızaya dayanarak hazırlanan bir muhtırada, Tophane-i Amire'ye hitaben şu tedbirlerin alınması emriyle gönderilmiştir. İki varaktan oluşan muhtıra İstanbul Boğazı'nın girişiyle, giriş kısmı haricindeki diğer yerlerin savunması için bir savunma planı hazırlanması istenmiştir. Buna göre; anılan muhtıranın birinci maddesinde; deniz kenarındaki tabyalarda bulunan küçük çaplı topların düşman üzerine hiçbir tesiri olamayacağını anlaşıldığı ifade edilmiştir. Yapılması gerekenler de şöyle açıklanmıştır:

- Buraya yerleştirilecek topların muhafazası için sağlam damlar inşa edilmeli, bu tabyalara büyük çaplı toplar yerleştirilmelidir.
- Bu büyük çaplı toplara düşman toplarının menziline yetişememesi için adı geçen topların yükseklere çıkarılması,
- Boşalan yerlerine sahil tabyaları inşa edilmeli,
- Lüzumu mertebelerde sakflar yani toprak cepanelikler inşa edilmeli,
- Çelik kulelerden lüzumu kadar yapılarak içindeki topların rutubetten muhafaza edilen mahallerde saklanması önerilmiştir.

⁹ Sultan II. Abdülhamid döneminde Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının silahlandırılması ve savunma önlemleri Tophane Nezaretine ait bir görevdir. Bkz. E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 354.

¹⁰ Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat Evrakı Bölümü (Y.MTV), 104/62, 1312.Ra.9/10 Eylül 1894, 2 varak.

¹¹ Gös. yer.

Rapora göre Boğaz girişini de özellikle savunmak gerekecektir, bunu için ise;

- Ateş altında tutacak şekilde, fenerler ve kavaklar üzerinde iki taraflı ve dört büyük küme top tabyası inşa olunmalı,
- Bu tabyaların altındaki küçük toplarla beraber bu dört tabyaya atmış kıt'a kadar da küçük çaplı top yerleştirilmelidir.

Yukarıda sayılan önlemlere ve toplara ilaveten iki çekme havanlardan birkaç kıt'asının gizlenerek uygun mesafelerde tespit edilmesi de raporda belirtilmiştir. Yine boğaz girişinin önünde ve içinde dört beş sıra yerli lağımlar vaz' olunmak üzere önce hazırlananlarla uyumlu hale getirilmesinin gereği belirtilmiştir.

Bu belgenin devamında boğaz girişinin haricindeki sahillerin muhafazası için ise Karaburun'dan Domuz Dere ve Daye Hatun sırtları haricinden karaya asker çıkaracak düşmana karşı bir 'hatt-ı müdafaa' olacağından, yol ağızlarına ve sahilleri iyice görecekt noktalar hafif istihkâmlar yapılmalıdır. Yapılan bu *hatt-ı müdafaa*ya iyi eğitimden geçirilmiş iki kısım asker hazırlanmalıdır. Bunlardan bir kısmı harekât için diğer kısmı da kolay ulaşım sağlayacak birliklerden oluşturulmalıdır. Gereğinde derhal görevlendirilmek üzere ikinci kısım askerler bir an önce harekâtın gerektirdiği uygun bir seviyeye getirilmelidir. Adı geçen belgede bir diğer öneri de dağların denize doğru ilerlemiş çıkıntıları üzerinde münasip noktalara yerleştirilmiş elli yedi santimetrelik dağ topları ve mitralyözlere mahsus küçük istihkâmlar yerleştirilmelidir. Ayrıca sahil istihkâmlarından farklı olarak daha mükemmel bir şekilde Karadeniz sahillerine perdah surlar inşa edilmesi önerilmiştir. Aynı belgenin devamında, bu kez Anadolu sahilleri hakkında da şu öneriler yer almaktadır:

Irva ağzındaki Elmas Tabya'nın dar uzantı kısımlarına mükerrer atışlı toplar konulması, bu noktalardan karaya asker çıkarılmasının mümkün olacağından bunun önlenmesi için tedbirler alınmasının gereği anlatılmıştır. Ayrıca sahilde münasip noktalara fenerler yerleştirilmesi de istenilmiştir. Boğaz savunmasında başarı sağlanabilmesi için gerek boğazda bulunan ve gerek sırtlarda yapılacak tabyaların arkaları dolaşarak tehlike yaratacak noktalarda münasip yerlere piyade askerleri yerleştirmeye uygun mahaller yaptırılması gerekmektedir. Bu görevle görevlendirilecek piyade askerinin bir olay durumunda hemen yetişebilecek uzaklıklardaki İzmit, Bolu ve Orhaniye rediflerine mahsus askerin teminine çalışılması bu redif askerlerinin tertip ve düzeninin barış zamanında planlanması ve bölgeye gidecek askerin kısa sürede intikali için tatbikat yapılması gibi tedbirler ön görülmüştür.¹²

Esasında Osmanlı Devleti, İstanbul ve Çanakkale boğazlarına yönelik çalışmalarını aynı anda yapmıştır. Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla boğazlarda yapılan her hangi bir araştırma ya da savunmaya dönük yapılan istihkâmlar, mayın ve benzeri çalışmalar birlikte yürütülmüştür. Ancak savunma ağırlığı genel olarak Çanakkale Boğazı üzerinde yoğunlaşmıştır.

3. Çanakkale Boğazı'nın Savunmasında Kale, İstihkâmların Yapımı ve Tamiriyle İlgili Çalışmalar

İstanbul'un savunmasının Çanakkale Boğazı'yla başladığını ön gören Fatih Sultan Mehmet, kendi saltanatı sırasında (1452-1481) Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye'nin yapımını gerçekleştirmiştir. Girit Savaşı sırasında da Venedik hücumlarından korunmak için de Seddülbahir'de Kale-i Sultaniye ve Anadolu yakasında Kumkale adıyla iki kale daha yaptırılmıştır.¹³ Ancak geçen yüzyıllar içinde Akdeniz siyasetleri dikkate alındığında, Ön Asya'daki ve İç Asya'daki güçler arası ekonomik rekabetin bir 'uzun yüzyıl'da, erken ve geç

¹² Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.) 139/97, 29 Temmuz 1295/10 Ağustos 1879.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III, Kısım I*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 399.

Batı emperyalizmleri ve sömürgecilikle beraber Osmanlı egemenlik dairesini tehditkar ve tecavüzkar bir biçimde içine alması, bu noktada gitgide askeri olduğu kadar ekonomik ve emperyal toplumsal kurumların yönetimi itibariyle güç kaydecek olan Osmanlı Devleti, gerek Nizam-ı Cedit ve ardıl ıslahat, tanzimat diyerek devlet düzenlemelerini yasa gücünde hayata geçirebilmişti. Bunu herhalde yeniden 'güçlenmek', dolayısıyla Avrupa devletleriyle çeşitli alanlarda saldırılarını hissettiği ve yaşadığı ölçüde karşı tedbirler, hal çareleri üretmek üzere yapacaktı. Osmanlı devlet ricali ve siyaset adamları, esasta iç işleri ve dış işleri bürokrasisi 18. yüzyıl sonu itibariyle, Karlofça kırılması ve devamında gelen bazı anlaşmalarla bu süreci idrak etmiştir.

Nitekim Nizam-ı Cedit ıslahatlarını başlatan Sultan III. Selim zamanında 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı sırasında Çanakkale Boğazı'ndan İngilizlerin donanmasıyla geçmesi, Osmanlı Devletinin gelecekteki varlığı açısından etkisinin süreceği yeni dönemleri işaretledi. Tüm 19. Yüzyıl savaşları ve kongre düzenlemeleri (Viyana, Paris, Berlin) 1. Dünya Savaşı ve ertesini içine alan 'Şark Meselesi, Yakın Şark Meselesi' gibi. Osmanlı Devletinin siyasi tasfiyesi, topraklarının parçalanarak paylaşılmasının 'siyasi işleri'ni de kuşatıcı idi. Bunun tarih söyleleşmesi açısından Boğazların stratejik konumunun 'büyük devletler' (düvel-i muazzama) arası siyasette ve ittifaklar arası işgal ettiği siyasî bunalımlar sırasında 'Boğazlar Meselesi' de (meselenin iç iş olmaktan çıkıp uluslararasılaşması) olacaktı.

3.1. Raporlar, Lahiyalar ve Muhtıralarda Seksen Yıl: Türk Boğazlarının Savunması Sorunu (1808-1888)

Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla 1806 yılında savaşa girmesiyle beraber Rusya'nın müttefiki İngiltere, Rusya lehine Osmanlı Devleti'ne müdahalede bulunarak, Çanakkale Boğazı'nı tehdit etmeye başlamıştır. İngiltere'nin bu tehdidini önceden fark eden III. Selim, Fransız İstihkâm Subayı General Le baron de Jacherau de St. Denys'i bölgeye göndererek tahkimat yapılması için bir teftiş ve tahkik raporu hazırlamakla görevlendirilmiştir.¹⁴ Tahkimat yapan Fransız subaydan başka bir Fransız elçisi de Çanakkale'den geçerken bölgede inceleme yapmıştır. Osmanlı heyeti elçiyle Kepez Limanı'nda İngiltere ve Fransa'nın politikaları hakkında görüşülmüştür. Görüşmede İngiltere'nin deniz gücünden bahsedilmiş, Fransız heyeti, Osmanlı Devletinin Avrupa devletleriyle ilgili politikasını öğrenmek istemiş fakat boğaz seraskeri Ragıp Paşa, "Umur-ı hariciyeye dair bilgim yok." diyerek elçiyi cevapsız bırakmıştır. Elçinin görüşlerini içeren mektupları tercüme edilerek İstanbul'a gönderilmekle yetinilmiştir. Bu görüşmeyi de içeren ilgili belgede Fransa'nın Avrupa politikasından da bahsedilmekte, Fransa'nın İspanya dâhil diğer Avrupa devletleriyle sulh yapacağı bilgisine de yer verilmiştir.¹⁵ Dış politika görüşülme de Fransız heyetinde yer alan Pierre Antoine Juchereau de St. Denys'nin raporu'nda özellikle Nara Burnu'nun tahkim edilmesi gerektiğine işaret edilmiştir.¹⁶ Bu rapor doğrultusunda Sultan, Feyzullah Efendi'yi boğazda tahkimat yapmak üzere görevlendirilmiştir. Feyzullah Efendi, Boğaz'da yapılması gerekenler hakkında ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Raporda Seddülbahir taraflarına geçerek incelemelerde bulunduğunu yazmış ve hızla savunma tedbirleri aldığını ve bu gibi "acil" durumlarda bir dakika bile boş durulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Başlangıçta Feyzullah Efendi gerçekten öyle davranmış hatta askere talim yaptırarak bir takım hazırlıklara da girişmiştir.¹⁷ Fakat İngiliz gemilerinin boğazdan geçmesi üzerine Feyzullah Efendi idam edilmiş, daha sonra da malları müsadere edilip İstanbul'a gönderilmiştir.

Çanakkale Boğazı'nda bu sefer savunma hazırlıklarının Kırım Savaşı dolayısıyla yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'yla Kırım Savaşı'na girmesiyle beraber Rus donanmasının Akdeniz'den gelip Çanakkale Boğazı'nı geçme ihtimaline karşı boğazda yeni savunma tedbirlerinin alındığı görülmektedir. Tophane Müşiri Namık Paşa'nın bildirdiğine göre boğazın savunması için var olan dokuz kale ve tabyanın tamirinin gereğine vurgu yapmıştır. Bu yapıların

¹⁴ Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, Timaş yayınları, İstanbul 2014, s. 166.

¹⁵ Hatt-ı Hümayun Tasnifi (bundan sonra HAT kısaltması), 851/38140, 3 Şevval 1223/22 Kasım 1808, lef 1/6.

¹⁶ Metin Tuncel, "Çanakkale Boğazı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 3, s. 2002, Ankara 2012.

¹⁷ HAT 175/ 7598, 14 Temmuz 1806.

masrafları için de tahmini olarak altmış beş bin kuruştan fazla harcama yapılması gerektiğini tespit etmiştir. Namık Paşa, Çanakkale’de bulunan Mirliva Süleyman Paşa’ya bu paranın gönderileceğini haber vererek mevcut tabyaların tamirinin yapılması ve lüzumu halinde yeni tabyalar inşa edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Bu yazı doğrultusunda konuyla ilgili karar Tophane Meclisi’nde ele alınmıştır.¹⁸ Fakat tabyaların tamiri ve yenilerinin inşası için gönderilmesi kararlaştırılan paraların zamanında gelmediği, mali ve bürokratik bir takım gecikmelerin olduğu anlaşılmaktadır.

Kırım Harbi devam ederken Osmanlı Devleti’nin Çanakkale Boğazı’nın savunması için müttefiki İngiltere’den yardım almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Londra sefaretıyla yapılan bir yazışmaya göre boğazın savunması için İngiltere’den gerekli top ve cephanenin alınabilmesi için temasa geçilmiştir. Bu yardımın Osmanlı kaynaklarında Mösyö Rober (?) olarak ifade edilen muhtemelen bir tacir aracılığıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. İngiltere’den alınacak malzemenin ne olduğu ve ne zaman teslim edileceği ile ilgili bilgiler bir mektupla padişaha arz edilmiştir. İngiltere’den getirilen bu teçhizat ve top ve benzer malzemenin limanda gemiden alınarak depolanması ve nakliyesi de Tophane Müşiri Hüsnü Paşa’ya havale edilmiştir.¹⁹

Bu tarihten sonra da Boğaz’ın savunması için tabyaların tamiri konusunda çalışmaların devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Süleyman Paşa’dan İstanbul’a giden bir belgede Gelibolu’da yıkılan tabyalarla tamire muhtaç kalelerin tamirinin yapılması için istenilen paranın gelmediği kaydedilmektedir. Maliye Nezareti’ne gönderilen şikâyet yazısında istenilen paranın gönderilmediği gibi Tophane Müşirliği’ne gönderilen yazılara da cevap gelmediği hatırlatılmıştır. İhtiyaçlarının karşılanmadığını belirten Boğaz Muhafız Komutanlığı, durumu Kaptan Paşa ve hatta Padişaha da şikâyet olarak belirtmiştir.²⁰ Süleyman Paşa’nın isteklerinin Maliye Nezareti’ne iletilmiş olmasına rağmen ne paranın ne de cevabi yazının geldiğini söyleyerek durum Kaptan Paşa’ya şikâyet olarak yazılmıştır. Konu ayrıca irade-i seniyye ile Padişah’a da arz edildiği belgeden anlaşılmaktadır.²¹ Aynı konuyla ilgili Ekim ve Kasım olmak üzere birer ay arayla gönderilen iki şikâyet yazısına bakılacak olursa durumun ehemmiyeti anlaşılmaktadır. Hatta ikinci şikâyet yazısında beklenen paranın neden gelmediği padişaha tafsilatlı olarak arz edildiği de aktarılmıştır.

Sultan Abdülaziz saltanatının başında Çanakkale Boğazı’nda yeniden savunmaya dair çalışmalar yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Abdülaziz Han’ın ilk yıllarında belki de denizciliğe kendisinin özel ilgisinden dolayı Çanakkale Boğazı’nın savunmasıyla da yakinen ilgilendiği anlaşılmaktadır. Onun döneminde *Layiha* olarak isimlendirilen kapsamlı bir proje hazırlanmıştır. Böyle kapsamlı çalışmalar padişahın ilgisinin denizlere yoğunlaşmış olmasının yanında zırhlı gemiler yapılması ve gemi teknolojisinin Batı’da hızla gelişmesinin boğazların savunmasının da yeni teknolojiye göre yeniden ele alınmasını gerektirmiş olmasıyla bağlantılıdır. Ayrıca Yunanistan’ın Girit Adası’nda giriştiği ayrılıkçı faaliyetler ile Akdeniz’in hareketlenmesi silahlanma hususunda etkili diğer nedenlerden bir kaç olabilir.²² Anılan layihada yapılması ön görülen işlere başlanıldığı anlaşılmaktadır. Bu işlerin mali giderlerinin karşılanması amacıyla Tophane-i Amire nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Tophaneye gelen başka bir belgeye göre de Gelibolu sahilinde bulunan on sekiz bin arşın²³ uzunluğundaki arazinin yıkıldığı ya da işlev yapamaz şekilde zarar gördüğü belirtilmiştir. Belgede geçen yer adlarına göre Mezar Burnu, Ağaçaltı ve Kerç Burnu civarında yer alan istihkâm ve tabyaların tamiri için Tophane’ye aktarılan bütçeden harcama yapılması gerektiği irade-i seniyye ile Tophane Müşirliği’ne tezkere yazılmak suretiyle iletilmiştir.²⁴ Adı geçen yerlerdeki kale, tabya ve istihkâmın çevresinde bulunan savaş alanı olabilecek bir kısım özel mülkün kamulaştırıldığı da görülmektedir.

¹⁸ Bab-ı Asafi Amedi Kalemî (A.MMD), 43/26, 19 Cemaziyelahir 1269/30 Mart 1853.

¹⁹ Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilâyet Evrakı (A. MKT. UM), 142/61, 26 Eylül 1853.

²⁰ A. MKT. MHM, 313/67, 2 Cemaziyelevvel 1281/3 Ekim 1864.

²¹ Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT. MHM), 142/61, 22 Zilhicce 1269/15 Kasım 1865.

²² Levent Düzcü, “Çanakkale Cephesi’ni Elli Yıl Öncesinden Düşünmek: Zırhlı Gemi Teknolojisine Göre Çanakkale Boğazı’nı Yeni İstihkâm, Tabya ve Toplarla Teçhiz Etmek (1864)”, *Yeni Türkiye*, Ocak, Şubat 2015, Yıl 21, sayı 65, Ankara 2015, s. 533.

²³ Bir arşın 68 cm.

²⁴ A. MKT. MHM, 313/67, 2 Cemaziyelevvel. 1281, 3 Ekim 1864.

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde de Çanakkale Boğazı'nın savunmasıyla ilgili çalışmaların geliştirilerek devam ettirildiğini görüyoruz. 1879 yılında Boğazların savunması için neler yapılabileceğine dair padişahın isteğiyle, bu kez bir *Muhtıra* hazırlanmış ve padişaha takdim edilmiştir. İstanbul Boğazı ile ilgili kısımlar ötelenerek Çanakkale Boğazı hakkında yapılması gerekenler belgede aktarıldığı şekliyle alınmıştır. Her iki boğaz hakkında yapılması gerekli olan düzenlemeler bu muhtırada maddeler halinde kısaca şöyle sıralanmıştır:

- ▶ Çanakkale Boğazı'nın girişinde bulunan kalelerdeki ömrünü tamamlamış toplar küme halinde kaldırılarak yerlerine daha etkili topların yerleştirilmesi;
- ▶ Burada bulunan istihkâmların her birine onar toptan aşağı olmamak kaydıyla en az yüzer kıt'a top bulundurulmasının zarureti
- ▶ Yine muhtırada neresi olduğu tam belli olmayan ancak 'Sultaniye Kalesi'yle deniz arasında uygun bir noktaya rapt edilecek topların konulması
- ▶ yerleştirilecek toplarla beraber buralara konulacak malzemenin muhafazası için *sakf* adı verilen toprak damlar inşa edilmesi

Muhtırada ayrıca bu yapılması gerekenlerden başka Sultaniye Kalesi'nin daha büyük gemilere mukavemetinin güçlendirilmesi için Tophane'de bulunan ve kundaklar üzerine konulmamış büyük topların anılan yerlere tespiti istenmiştir. Buralara yerleştirilen toplar kadar bu topları besleyecek cephanenin de iyi muhafazası yapılmasının gereğine işaret edilerek bu çerçevede cephaneye için yeni depoların yapılması da önerilmiştir. Bu yapılacak depolar toprak damlardan oluşacak ve bu toprak yapıların sağlamlığının artırılması için de çelik malzemeye kuvvetlendirilmesi ve cephaneye konulan depoların da aynı şekilde güçlendirilmesi önerilmiştir. Belgenin devamında Nasara Burnu olarak geçen yerdeki topların alınarak daha ehemmiyetli olduğu düşünülen Nara Burnu'na nakledilmesi ve aynı yerde bulunan istihkâmların güçlendirilmesi istenmiştir. Hatta bununla da yetinilmeyerek daha etkili ve büyük topların burada konuşlandırılmasının doğru olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Nara Burnu açıklarına ve uygun yerlere eski gemilerin içine taşlar konularak kıyı savunmasına destek sağlanması da önerilmiştir. Seddülbahir'de ve Sultaniye Kalesi önüne uygun mahallere birkaç sıradan oluşan müstahkem tabyaların inşası önerilmiştir. Son olarak da haberleşmenin sağlanması için gerekli yerlere fenerler konulmasının gereği ifade edilmiştir.²⁵ Ayrıntılı bir rapor olmasına rağmen belgede adı geçen yerler haritalandırılmamıştır.

Esasında Osmanlı Devleti, her giriştiği savaşta Boğazlar ve özellikle de Akdeniz'den her an tehdit aldığı için imkânlar ölçüsünde boğazların silahlandırılması için çaba harcamıştır. Bazı araştırmacılar bunun yeterli olmadığını iddia etseler de şurası muhakkak ki yapılan her çalışma bir sonrakine temel oluşturmuştur. Dolayısıyla bugün için yetersiz gibi görülen bazı savunma tedbirleri bir sonraki aşama için önemli bir değer olarak görülmelidir.²⁶

II. Abdülhamid'e takdim edilen bu muhtıra doğrultusunda boğazlarda çalışma yapıp yapılmadığı bilinmemektedir fakat ilgili muhtıra sonrası, muhtıranın içeriğine dayalı olarak devlet evrakı izlenerek önlemlerin ne ölçüde hayata geçirildiği takip etmek de zordur. Ancak şurası bir gerçektir ki Çanakkale Boğazı'nda yapılan çalışmaların maddî yönden sıkıntılarla karşılaştığı istenilenlerin yeterince yapılamadığı Osmanlı son devrinin mali açmazları göz önünde tutulduğunda muhakkaktır. Hemen hemen her yapılan işlerde malî sıkıntılarının varlığını görmekteyiz. Elbette ki bu mali sıkıntılarının Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının da etkilendiği, yapılması gereken savunma harcamalarının da nasibini alması tabiidir.²⁷

Bu dönemde Osmanlı-Rus Harbi'nin (1877-78, 93 Harbi) ağır maddi yükünün de devletin omuzlarına bindiği göz önüne alınırsa durum daha da iyi anlaşılacaktır. Bu maddi sıkıntıyı biraz olsun hafifletmek için istihkâm ve tabyaların yapımında bölge halkından faydalanma yoluna gidildiği görülmektedir. Bunun için halk teşvik edilmiştir. Bu teşvik işe yaramış, iki bini aşkın kişi

²⁵ Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 139/97, Rumi 29 Temmuz 1295/10 Ağustos 1879, 2 varak.

²⁶ Maurice Larcher, Mehmet Emin Bey, Murat Çulcu, *Çanakkale 1915-Boğaz Harekâtı*, e Yayınları, İstanbul 2008, s.48.

²⁷ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid'in Çanakkale Savunması*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2014, s. 12.

tabyaların yapımında geçici olarak istihdam edilerek çalıştırılmıştır. Bunun yanında bölgedeki çalışmalarda bir çift manda ve bir çift öküz de temin edilmiştir. Tabyaların inşaatında kullanılmak üzere tanesi yetmiş kuruş olan ağaçlardan bir miktarı da Biga Sancağı meclis üyesi Mustafa Bey tarafından hibe olarak verilmiştir.²⁸

II. Abdülhamid döneminden itibaren artık savaş tekniklerinin, buluşlara bağlı olarak hızla geliştiği ve Avrupa devletlerinin yatırımlarının silah, dolayısıyla askerî sanayinin gelişimine harcadığı bilinen bir gerçektir. Avrupa basını da Osmanlı hâkimiyetindeki boğazların savunmasıyla ilgilenmiş, zaman zaman da bu tür yazılar kimi ülkelerin basınında haber olarak yayınlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin silah teknolojisi üretmemiş olmasına rağmen Avrupa'da geliştirilen teknolojiyi satın alarak ülkeye getirilmiştir. Boğazların savunmasında kullanılmak üzere Avrupa'da üretilen yeni silahların ülkeye getirilmesi için Bab-ı Ali hükümeti Avrupa devletleri ve silah üreten şirketler sürekli iletişim halinde bulunmuştur. Avrupalı silah tüccarlarının da bu iletişimden memnun oldukları, yeni geliştirdikleri silahları satmaya çalıştıkları bilinmektedir. Yeni geliştirilen silahları deneme teklifinde bulunmuşlar, Osmanlı askerî heyetinin de Avrupa silah tüccarlarının ilgisine uzak durmamışlar, satın alma yoluna gitmişlerdir. Avrupalı tüccarlar da silah satma hususunda doğrudan Sultan Abdülhamid'e ulaşmış, övgüler yağdırmışlar onu ikna edip silah satıp para kazanmanın yollarını bulmaya çalışmışlardır. Paris'te çıkan bir gazetede "Türk Boğazlarının savunması" adlı bir yazı yayımlanmış, bu yazı tercüme edilerek İstanbul'a telgrafla bildirilmiştir. Telgrafın içeriğine göre; Avrupa'da boğaz savunmasıyla ilgili teknik geliştiren Tevpar (?) adlı bir mucitten bahsedilmektedir. Bu kişiyle yapılan bir mülakatın hassaten Daire-i Bahriye'ye gönderildiği yazılmıştır. Fakat Daire-i Bahriye silah alımı işiyle ilgilenmemiş ve Tophane-i Amire'nin bu konunun muhatabı olduğu ifade edilmiştir.²⁹

Elimizde tarihi tespit edilemeyen ve Çanakkale muhafız komutanlığından Tophane-i Amire'ye gönderildiği tahmin edilen bir başka belgeye göre, Çanakkale Boğazı'nın savunmasının güçlendirilmesi için yapılması gerekenler sıralanmıştır. Tarih tespit edilememesine rağmen belgenin içeriğinden gelişmiş top ve gemilere karşı yeni savunma tedbirlerinin içermesi son dönemlere tarihlenebileceğini göstermektedir. Bu tedbirler adı geçen belgede şöyle verilmiştir. Boğazda bulunan Sultaniye Kalesi'nin gelişen teknolojiye göre yeniden yapılmasının gereği Tophane-i Amire'ye irade-i seniyye ile bildirmiştir. Ayrıca Çanakkale'deki tophane olarak nitelendirilen bir yer muhtemelen cephanelik ve Çimenlik tabyalarının da güçlendirilmesi, burada görev yapan askerlerin barındığı kışlaların daha sağlam olarak yapılması istenmiştir. Yukarıda adı geçen kale ve tabyalar dışında kalan diğer yerlerdeki bütün kale ve tabyaların savunmaya dönük olarak yeniden gelişmiş silahlara göre tamirinin yapılması, gerekirse güçlendirilmesi ve kullanılmayacak kadar eski ve devrini tamamlamış silahların yerine yenilerinin konulmasının gereğine işaret edilmiştir. Yine anılan belgeye göre Kiraz adı verilen bir bölgede bulunan değişik çaplardaki topların yerine âlâ tunç toplarla değiştirilmesi önerilmiştir. Kiraz bölgesinden on bir çapındaki on beş kıt'a top buradan alınarak, daha önemli olan Sultaniye Kalesi, Tophane ve Çimenlik Tabyası'na götürülmesinin daha faydalı olacağı da iddia edilmiştir. Bundan başka bölgedeki top ve cephanenin daha etkin kullanılabilmesi amacıyla yeni düzenlemelere gidilmesinin gereğine işaret edilmiştir. Buna göre; Nara Kalesi'nde bulunan dokuz çapında on altı kıt'a topun on üç kıtasının Hacı Ahmet Burnu Tabyası'na mazgallarıyla birlikte nakil edilmesi, boğazın Rumeli tarafında ise Namazgâh Burnu Tabyası'nın altı ve Değirmen Burnu Tabyası'nın yedi kıt'a topunun tabyalarındaki noksanlıkların giderilmesi istenmiştir. Soğan Deresi adı verilen yerde ise dokuz çapında on bir kıt'a balyemez ve on bir çapında diğer altı adet top ile aynı belgede bulunan on yedi topun mazgallarıyla beraber on üçünün Soğan Deresi Tabyası'nda konuşlandırılması önerilmiştir. Kalan dört kıt'a topun ise balyemez toplardan oluşmak üzere Kilitbahir Kalesi'nin lodos tarafında bulunan Sarı Kalesi'ne yerleştirilmesi salık verilmiştir. Yukarıda belirtilen çalışmalardan başka denize doğru sarkan Sarı Kalesi için ifade edilen "böyle metin" bir kalenin boş bırakılmasının

²⁸ Mustafa Bey bu hamiyetinden dolayı mükâfatlandırılmak istenilmiştir. Bunun için Tophane Müşirliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne teşekkür yazısı yazılmıştır. Ancak bu teşekkür yazılarının iki kez tekrarlanmış olmasına rağmen nezaretten Mustafa Bey'e her hangi bir taltifte bulunulmadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Yıldız Perakende Serkurenalık Evrakı (Y. PRK. SRN), 3/26, 2 Recep 1309/1 Şubat 1892.

²⁹ Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 685/51349, lef 1/6-2, 8 Rebiyülevvel 1312/9 Eylül 1894.

savunma tekniği bakımından uygun olmayacağına işaret edilmiştir. Bütün bu yapılması gerekenler Padişah tarafından bir iradeyle Tophane-yi Amire'ye bildirilerek yapılması emredilmiştir.³⁰

Boğazların savunmasıyla ilgili olarak yalnız silah, top ve benzeriyle ilgilenilmemiş, savaşı yürütecek askerin de kalacakları yerler ve lojistik hizmetlerle ilgili çalışmaların da titizlikle takip edildiğini görmekteyiz. Çanakkale Boğazında topçu birinci alayı idaresinde bulunan Kumkale istihkâmının kışla ve matbah döşemeleriyle kazan ocaklarının her birinin inşaatının tamamlanması istenmiştir. Ayrıca Orhaniye Tabyası'nın zabitan odalarının inşası için tahminen yedi bin dört yüz altmış üç kuruşa ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Anılan paranın Tophane-i Amire Komisyonu'ndan geçerek ödenmesinin kararlaştırıldığı yazılmıştır.³¹

3.2. Sultan II. Abdülhamid Devrinde Çanakkale Boğazı'nın Savunmasında Torpil/Torpedo ve Mayın Kullanılmaya Başlanması

Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren gemilerin batırılmasında kullanılmaya başlanan mayın önceleri torpil olarak isimlendirilmişti.³² Osmanlı Devleti de boğazların korunmasında bu yeni gelişmeyi teknoloji transfer ederek ülkeye kazandırmıştır. Çanakkale Boğazı da "Çanakkale Savaşları" göz önüne alındığında mayın kullanımı ve düşman gemilerinin taarruzunun önlenmesinde başarılı sonuçlar verdiğini ifade edebiliriz.³³ Avrupa'da 1880 tarihlerinde başlayan denizlerde mayın kullanımının hemen ardından Osmanlı Devleti de kullanmıştır. Mayınların Çanakkale Boğazı'na getirilişleri ve tatbikatları hakkında elimizde bazı bilgiler bulunmaktadır.

Osmanlı-Rus Harbinin takiben (Rusya'nın ithal ettiği *Whitehead* torpidolarını kullandığı bu harpte sabittir) ve aslında, Batı Avrupa'da deniz harp teknolojilerinin geliştirildiği yüzyılın ikinci yarısından sonraya da yerleşen bir rekabet durumu söz konusudur. Askerî bilimlerin sanayii ile beraber yürüdüğü bilindikte İngiliz-Alman rekabetinin bu alanda da biçimlendiği ve bunun Osmanlı Devletine de yansıdığı bilinir. II. Abdülhamid saltanatının izlediği denge siyasetinde İngiliz karşısına Almanya'nın çıkarılması, bu noktada askerî teknolojik ithalatı da içine alan yakınlaşmanın tercih edilmiştir. Bu genel-geçer tespit, ayrıntılar boğazlar ve savunması bahsine de tahvil edilebilir. Örnek bir belge oldukça ilginçtir.

8 Eylül 1883 tarihli bir belgeye göre Almanya'dan alınan ve belgede okunduğu biçimiyle *Vatihud Torpidosu* diye isimlendirilen bir deniz torpidosu (mucidi İngiliz mühendis Robert Whitehead, 1866, Almanlar da bu cins torpedo üzerinde geliştirici çalışmalara başlayacaktır) getirilmiştir.³⁴ On beş bin sterlin karşılığı olduğu ifade edilen ve yine belgede faizsiz olarak alınan torpillere İngiltere'ye sipariş verilmiştir. Faizsiz para istikrazı piyasada henüz karşılık bulan mayının pazarlanmasıyla ilgili olabilir. Mayın alımı için borç olarak verilen paranın faizsiz olması dikkat çekicidir. Alman bu mayınların bir kısmı Alman Deniz Kuvvetleri vasıtasıyla buharlı bir gemi olan "İslime-i Cedide"yle getirilmiştir. Belgenin naklettiğine göre getirilen torpidoların gövdeleri çelikten ve hassas bir şekilde üretilmiştir. Bu torpillerin zayıf yanı birkaç gün içinde paslanmaları, kuvvetli yanları ise düşman gemilerine karşı hedefi isabetli vurmalarıdır. Mayınların bu özellikleri tatbikat yapılarak anlaşılmıştır. Bu torpillerin verimli olarak kullanılmaları için iç düzeneklerinin sökülüp temizlenmesi ve çalışıp çalışmadıklarının kontrol edilmesinin gerektiği yazılmıştır. Almanya'da geliştirilen bu mayınların Türkiye'de iç mekanizmalarının yeniden yapılmasına karar verilmiştir. Zira Alman yapımı mayınların paslanmaya karşı hassas olmaları mayınlarının ömürlerinin çabuk bitmesine sebep olduğu bilgisi de verilmiştir. Bunun için belgede geçtiği şekliyle ifade edilirse "sertliğini ve kabiliyetini" artırmak için yeni bir tasarım ile mekanizmasının yenilenmesine karar verilmiştir. Bunun için harbiye zabitanından bir Türk mühendis ile Osmanlı

³⁰ Cevdet Tasnifi Askeriye (C. AS), Gömlek sıra No: 32580, Tarihsiz.

³¹ İrade-i Tophane-i Amire (İ. TPH), 1/10, 2 varak, 1 Rebiyülevvel 1310/ 23 Eylül 1892.

³² Mayın gemiye çarparak patlayan bir bombadır. Torpil de esas olarak bir mayındır. Ancak hareketsiz olanlara mayın, pervane ile uzaklara kadar giderek hedefine çarpan, balık biçimindeki hareketli mayınlara da torpil veya torpedo denilmektedir. Bkz. Nejat Gülen, *Dünden Bugüne Bahriyemiz*, Kastaş Yayınları, Konya, 1994, s. 69.

³³ Serkan Ertem, *Çanakkale Denizaltı Harekâtı*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2011, s.24.

³⁴ İngilizlerin 1877'de 27 tonluk süratli bir bota yerleştirdikleri Whitehead torpidosu olmalıdır; N. Gülen, *age*, s. 71.

belgelerinde Alman mühendis *Şevaris Kopus* olarak isimlendirilen ve 19. Yüzyılın son çeyreğinde mayın üreten Schwarzkopff'tan mürekkep bir heyet Almanya Harp Nezareti bünyesinde çalışmalara başlamıştır.³⁵ Uzun süre çalışan heyet, yeni bir mayın mekanizması geliştirmiştir. Yeni biçimlendirilen mayınlar adı geçen Alman mühendisin fabrikasında imal edilmesi kararlaştırılmıştır. Üçüncü devletlere satabilmek için de Osmanlı Devleti'nin olurunun alınması şartı koşulmuştur. Ayrıca mayının her bir parçasının birim fiyatı altın üzerinden hesaplanarak yazılmıştır. Mesela 'kıçtan' dolan torpidonun altın olarak fiyatı yüz yedi bin dört yüz yetmiş, yandan dolan bir kıt'a torpidonun fiyatı ise yüz bir bin yedi yüz altın olarak belirlenmiştir. Geliştirilen bu yeni mayınla boğazda tatbikat yapılmış, tatbikat başarıyla neticelenmiştir. Yapılan yeni mayın şekil olarak tabancaya benzediğinden Alman ordularının da yeni bir silaha kavuştuğu ifade edilmiştir. Anılan belgede yeni geliştirilen mayının nasıl çalıştığı ve teknik kabiliyeti izah edilmekte, en mukim şekilde yapılan zırhlıları bile delebileceği iddia edilmiştir. Ayrıca mayının ne tür barutla çalıştığı, hangi mesafelerde kullanılacağı, ticaretinin nasıl yapılacağı da izah edilmiştir. Bu yeni torpilin adı geçen Alman Schwarzkopff'un fabrikasında en kısa zamanda imal edilerek üç dört hafta içerisinde otuz kıt'a torpilin yani 1883 Mayıs ya da Haziran'a kadar Osmanlı Devleti'ne teslim edileceği yazılmıştır.³⁶

Almanya'yla mayın geliştirilmeye başlamadan önce varılan anlaşmada iki tarafın izni olmadan üçüncü taraflara verilemeyeceğine dair sözleşme yapılmıştır. Sözleşme belgede "*Torpil tertibat ve terakkiyatının hiçbir ferde ira'e edilmemesi hususuna dair...*" biçiminde yapılmıştır. Torpil yapımında "yalnız üç nefer zabitanın başka kimsenin bulunmaması" ve Devlet-i Aliyye'nin geliştirilen torpili imal etmeye hakkının olduğu da bir bakıma mahremiyet olarak anlaşmada zikredilmiştir.³⁷

Boğazların savunması için 1885 yılında mayın kullanımı için yeni silah alımı yapıldığını görmekteyiz. Çanakkale'nin Anadolu sahillerinde Asaf Paşa komutasında dört gemi ile mayın tatbikatı yapılmış, ancak bu tatbikat sırasında bazı aksaklıklar olduğu ifade edilmiştir. Tatbikatın sonucu padişaha arz edilerek çalışmanın genelde başarılı olduğu bildirilerek, bu mayınların da boğaz savunmasında kullanılabilmesi kararına varılmıştır.³⁸ Fakat belgede mayın hakkında nereden geldiği, hangi tür barut kullanıldığı, ne kadar satın alındığı, fiyatı gibi detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Bu tarihten iki yıl sonra 1305/1887 yılında Çanakkale Boğazı'nda mayınla ilgili yeni bir tatbikatın yapıldığı bilgisi vardır. Yine Anadolu yakasında "torpil vapuru bahriyeleri" marifetiyle bir tatbikat yapılmıştır. Padişah yapılan bu tatbikattan küçük bir pusula vasıtasıyla haberdar edilmiştir. Pusulaya ilave edilen ek bir belgede on kıt'a torpil vapurlarından dört tanesinin Asaf Paşa komutasında boğaza gelebilecek saldırılara karşı Tevfik adlı bir deniz subayıyla birlikte başarılı bir tatbikat yapıldığı yazılmıştır. Ayrıca Bahriye Nezareti'ne bir de ihtiyaç listesi verildiği kaydı vardır.³⁹

Osmanlı hükümeti, yalnız Almanya'dan değil İngiltere'den de mayın almıştır. İngiltere ile yapılan bir *mukavelenâme* ile top araç gereç ve bunlarla beraber mayın da anlaşmaya dâhil edilmiştir. Anlaşmayı Osmanlı Devleti adına Gazi Osman Paşa, Londra'da bir evde toplanan komisyon huzurunda İngiliz silah tüccarlarıyla anlaşmak suretiyle imzalamıştır. Üç yüz adet top kırk yedi bin dört yüz doksan üç İngiliz lirası karşılığında satın alınmıştır.⁴⁰ Anılan belgenin ekinde verilen bilgiye göre mayının şekli ve nasıl kullanılacağı hakkında ekte verilen bir resim vardır. Bu ve bunun dışındaki bazı belgelerde de mayının nasıl kullanılacağı, barutun nereye konulacağı ve nasıl patladığı gibi teknik askerî bilgiler bulunmaktadır. Bu dönemde kullanılan mayınların şekli hakkında bir fikir vermesi bakımından mayının tasarımı yine ekte verilmiştir.

³⁵ Schwarzkopff için bakınız; <https://www.usni.org/store/books/history/naval-weapons-world-war-one>.

³⁶ Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı(Y. MTV), 9/67, 27. 8. 1299, 8 Eylül 1883.

³⁷ Yıldız Perakende Askeri(Y. PRK. ASK), 14/60, 28 Zilkade 1299, 11 Ekim 1882.

³⁸ Yıldız Perakende Evrakı, Evrak-ı Yaveran ve Maiyyeti Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi(Y. PRK. MYD), 7/134, lef 1/2-2, 1303, 1885.

³⁹ Y.PRK. MYD, 7/134, lef 1/2-2, 1305, 1887.

⁴⁰ Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı(Y. MTV), 165/124, 23 Rebiyülevvel., 22 Ağustos 1897.

Sonuç

Osmanlı Devleti, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının savunulması için elinden gelen bütün çabayı göstermiştir. Birinci dünya savaşı öncesinde ve özellikle Çanakkale savaşları sırasında uzun süre hazırlanan savunma tedbirleri meyvesini vermiştir. İstanbul'a yönelen tehlikenin yalnız karadan değil Çanakkale Boğazı yoluyla denizlerden de geleceği anlaşıldığından alınan önlemler Birinci Dünya Savaşının seyrini değiştirmiştir. Sultan III. Selim döneminde yaşanan İngilizler'in İstanbul baskını durumun vahametini somut olarak göstermiştir. Anılan tarihten sonra Çanakkale Boğazı'nda aralıklarla savunmaya dönük kapsamlı çalışmalar yapıldığı belgelerden ve bölgeye gelen kimi uzmanların hazırladığı kapsamlı raporlardan anlaşılmaktadır.

Yapılmak istenilenler ve gösterilen çabaya rağmen savunma teknolojisinin transferi hususunda büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Çalışmaların yeterli olup olmadığı ayrı bir husustur. Ancak büyük gayretlerin olduğu yadsınamayacak kadar bellidir. Bu zorlukların birisi de parasal zorluklardır. Yapılan harcamaların finanse edilmesi için ne denli uğraşıldığı belgelere bütün detayıyla yansımıştır. Hemen hemen yapılan her inşa ve tamir faaliyetinden sonra maliyetinin nasıl karşılanacağı birçok yazışmaya konu olmuştur. Zaman zaman bölge halkının iş gücünden de faydalanılmıştır. Halktan bağışta bulunanlar olduğu gibi amele olarak yevmiyeli işçi olarak da bölge halkından faydalanılmıştır.

Boğaz savunmasında dış desteğe ihtiyaç hâsıl olduğu görülmektedir. Avrupa devletlerinden uzman heyetler getirtilerek boğazların savunulması için raporlar hazırlanmıştır. Bu hususta Fransız ve İngiliz uzmanların yazdığı raporlar elimizde mevcuttur. Silah ve cephane temini hususunda da batılı müteşebbislerin Osmanlı sultanlarıyla bizzat görüştüğü ya da mektuplar gönderdiği tespit edilmiştir. Savaş malzemesi ve mayın temini konusunda zorluk yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Üstelik Almanlar'la ortak mayın yapımının da başarıya ulaştığı bilinmektedir. Hatta batılı tüccarların silah satabilmek için faizsiz para bile borç vermişlerdir. Savaş stratejisi ile ekonominin nasıl bağımlı olduğu da anlaşılmaktadır.

Başka bir husus da haberleşmenin temin edilmesidir. Bu maksatla Çanakkale'de yer alan savunma birimlerinin telgrafla bir birine bağlanması için telgraf hatları döşenmiştir. Haberleşme sistemi de ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar kapsamlı olduğundan burada değinilmemiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- A. MKT. MHM, 313/67, 2 Cemaziyelevvel. 1281, 3 Ekim 1864.
- A. MKT. MHM, 313/67, 2 Ca. 1281, 3 Ekim 1864.
- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 685/51349, lef 1/6-2, 8 Rebiyülevvel 1312, 9 Eylül 1894.
- Bab-ı Asafi Amedi Kalemi, (A.MMD), 43/26, 19 Cemaziyelahir 1269, 30 Mart 1853.
- Cevdet Tasnifi Askeriye (C. AS), Gömlek sıra nu: 32580, tarihsiz.
- HAT : 175/ 7598, 14 Temmuz 1806.
- HATT-I HÜMÂYÛN TASNİFİ (HAT), 851/38140, 3 Şevval 1223/22 Kasım 1808, lef 1/6.
- İrade-i Tophane-i Amire (İ. TPH), 1/10, 2 varak, 1 Rebiyülevvel. 1310, 23 Eylül 1892.
- Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı (A. MKT. UM), 142/61, 26 Eylül 1853.
- Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM), 142/61, 22 Zilhicce 1269, 15 Kasım 1865.

- Y.PRK. MYD, 7/134, lef 1/2-2, 1305, 1887.
- Yıldız Esas Evrakı (YEE), 139/97, Rumi 29 Temmuz 1295/10 Ağustos 1879, 2 varak.
- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı(Y. Mtv), 165/124, 23 Rebiyülevvel 22 Ağustos 1897.
- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı(Y. MTV), 9/67, 27. 8. 1299, 8 Eylül 1883.
- Yıldız Perakende Askeri(Y. PRK. ASK), 14/60, 28 Zilkade 1299, 11 Ekim 1882.
- Yıldız Perakende Evrakı, Evrak-ı Yaveran ve Maiyyeti Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi(Y. PRK. MYD), 7/134, lef 1/2-2, 1303, 1885.
- Yıldız Perakende Serkurenalık Evrakı (Y. PRK. SRN), 3/26, 2 Recep 1309/1 Şubat 1892.

Elektronik Kaynaklar

-https://en.wikipedia.org/wiki/Schwartzkopff_torpedo.

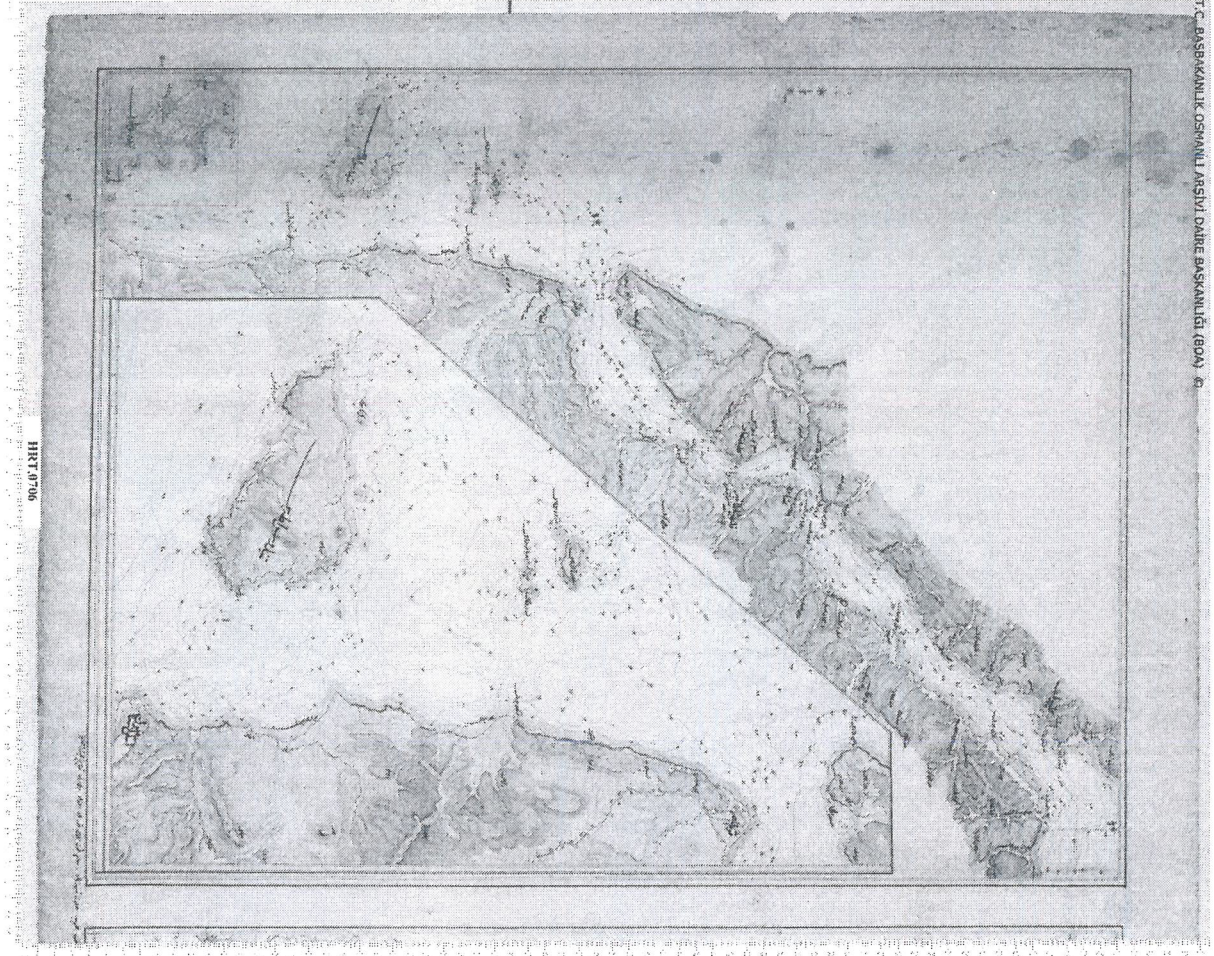
Araştırma Eserleri

- Düzcü, Levent , “Çanakkale Cephesi’ni Elli Yıl Öncesinden Düşünmek: Zırhlı Gemi Teknolojisine Göre Çanakkale Boğazı’nı Yeni İstihkâm, Tabya ve Toplarla Teçhiz Etmek (1864)”, *Yeni Türkiye*, Ocak, Şubat 2015, Yıl 21, sayı 65, Ankara 2015, 532-539.
- Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid’in Çanakkale Savunması*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2014.
- Ertem, Serkan, *Çanakkale Denizaltı Harekatı*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2011.
- Hayta, Necdet , *Ege Adaları Sorunu 1911’den Günümüze*, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
- Maurice, Larcher , Mehmet Emin Bey, Murat Çulcu, *Çanakkale 1915-Boğaz Harekâtı*, e Yayınları, İstanbul 2008.
- Gülen, Nejat, *Dünden Bugüne Bahriyemiz*, Kastaş Yayınları, Konya 1994.
- Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlık*, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, Timaş yayınları, İstanbul 2014.
- Tuncel, Metin, “Çanakkale Boğazı”, *Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA)*, S. 2002, Ankara 2012, ss. 199-203.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi III, Kısım I*, TTK Yayınları, Ankara 1988
- Yusuf Hikmet Bayur, “Boğazlar Sorununun Bir Evresi” *Bellekten*, cilt VII, Cumhuriyetin Yirminci Yıl Dönümü Münasebetiyle ÖZEL SAYI, Ankara 1943, Sayı, 28, ss. 89- 218.

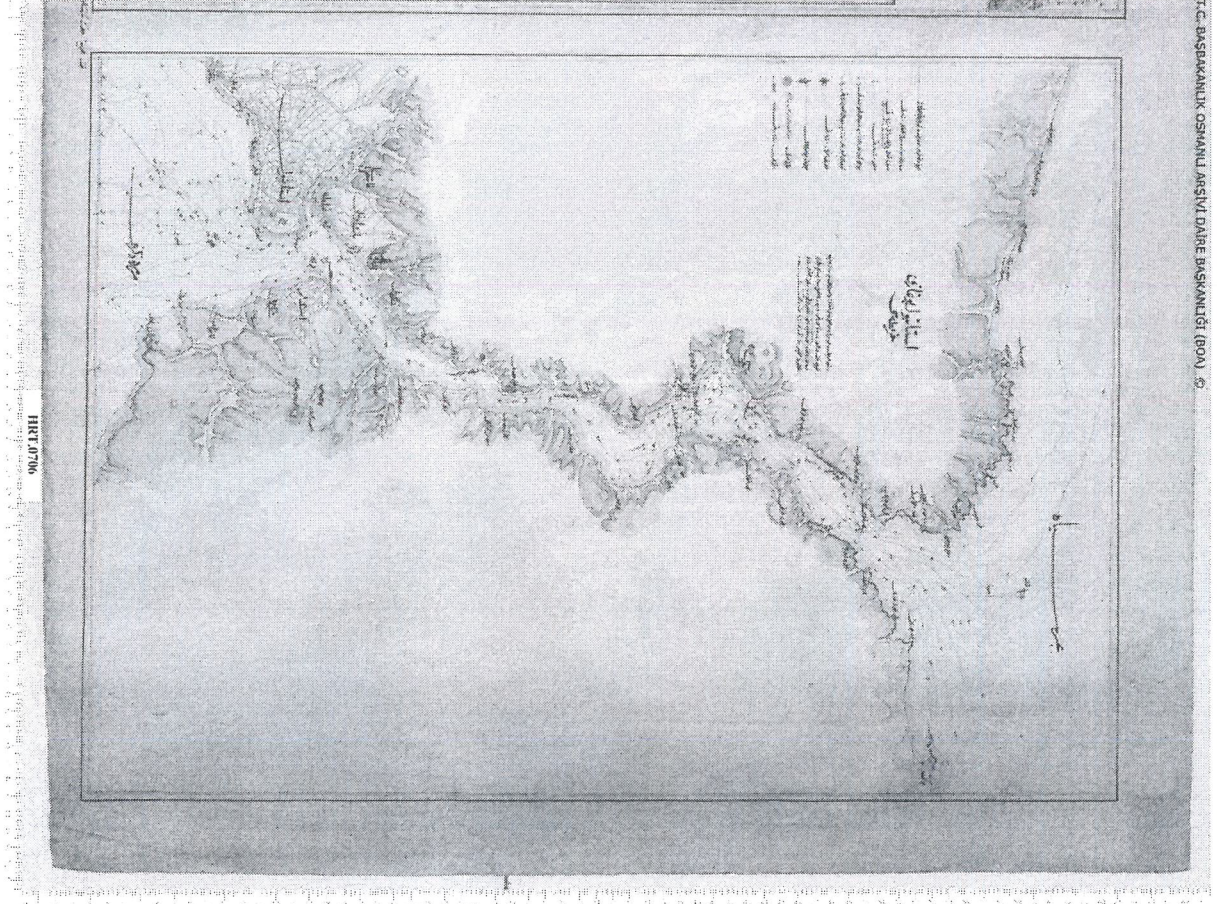
Ekler

1. Mayının nasıl kullanılacağına dair açıklama
2. Çanakkale Boğazı Haritası
3. İstanbul Boğazı Haritası

Ek 2: Çanakkale Boğazi, BAO, HRT. 0706.

Ek 3: İstanbul Boğazı, BOA, HRT.0706.

Indexing

Germany National Library, Turkish Education Index

ABL Universitat Bibliothek Leipzig

Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung WZB

German Institute of Global and Area Studies GIGA

Elektronische Zeitschriften Bibliothek EZB

Bibliothek Hamburg

Cornell University Library

SOBIAD

Academic Keys

Research Bible

Open Academic Journals Index OAJI

Google Scholar

Directory of Research Journal Indexing and Measure of Journal Quality

